(1). Hekk ukoll jagħmlu l-Misilmîn u l-Lhud. Fost l-Insâra Latîni din id-drawwa nqatgħet, għad li f'Malta donnha li dâmet sejra, ftit jew wisq, saż-żmeijiet tan-nofs. Fiċ-Ċimiterju tad-Dejr, trîq Bir-ir-Rieħbu, r-Rabat, li kien Ċimiterju Lhûdi u wara ħadûh l-Insâra, u damu jidfnu fih sa wara n-Normanni, hemm ħawt tal-ilma, li jinħaseb li kien għal hekk.

(2). Min jâf ħux għal hekk li, bil-Għarbi u bil-Malti, biċċa xoqqa bajda, ta' kobor imdaqqas, jgħidulha "ħarqa"? Li kienet drawwa tas-Semîn li jdawwru râs il-mejjet b'biċċa xoqqa bajda, jidher ukoll mill-Evanġelju ta' san Ġwann, kap. IX, vers 44, u kap XX, vers 7.

(3). Malta ukoll kien isîr xi ħâġa bħal dan. Ara l-ktieb ta' P.P. Castagna, "Malta bil-Gżejjer Tagħha", 1863, taħt l-isem: "Funerali", faċċata 345.

(4). Għad fadal xi fdâl ta' drawwa bħal din f'Malta. Meta tkûn ix-xemx taħraq, fis-sajf, xi mara troxx l-ilma nadîf ġewwa l-bitħa, jew barra quddiem il-bieb, "għall-erwieħ".

(5). Il-Lhûd u l-Insâra tal-qedem, li kienu jidfnu fl-oqbra li jgħidulhom "kokhim" (oqbra donnhom frân, imħaffra ġewwa l-ħajt ta' kamra fil-blât), kienu jagħmlu hekk ukoll; imma l-għadam li jiġbru, tal-mejjet ta' qabel, kienu jqegħduh l-ewwel ġewwa tebût żgħîr tal-ħaġar, imbagħad iqegħduh f'riġlejn il-mejjet il-ġdîd. Għadd kbîr minn dawn it-twiebet insâbu m'ilux fil-għalqa tal-Franġiskani fi djul Ġebel iż-Żejtun, qrîb Ġerusalemm. L-Editur ta' dal-"Qari" wkoll, meta kien il-Palestina, qrîb ir-raħal żgħir ta' Rafât, sab qabar tas-seklu V b'qatiegħ minn dawn it-twiebet tal-ħaġar bil-għadam immermer ġewwa fihom. Tebût minnhom kien għâdu f'riġlejn ta' skeletru mmermer, ġewwa qabar għamla ta' forn ,li kien għadu misdud b'ħaġra mkaħħla bil-ħamrija. Ara dan il-"Qari", għadd 4, it-Tielet sena, faċċata 119.

(6). Mela dawn kienu l-biċċiet ta' ġârar imkissra li sâb l-Editur ta' dal-"Qari" fil-bitħa tal-qabar ta' Rafât.

(7). Din l-ikla kienu jgħidulha: "Il-Għâża", jiġifieri *l-Faraġ*. Ara d-Dizjunârju ta' Ġ.B. Falzon, 1863.

(8). Kienet issîr Malta wkoll. Ara l-ktieb ta' Castagna, li msemmi fuq. Il-Palestina jgħidulha *burbâra*, u għadha ssîr mill-Insâra tar-rħûla, dik inhar tad-difna. Il-qamħ imgħolli jittieħed u jitferraq lin-nies ġewwa l-knisja, fuq il-Presbiterju. Fuq il-qamħ ikun hemm imferrex il-ħelu. Dan rah l-Editur ta' dal-"Qari", meta kien hemm.

HREJJEF TAL-PATRIJIET

(*Jaqbad mal-ħarġa ta' qabel*)

3. *It-Tliett Irħieb fuq il-ġifen.*

Darba waħda, tliett Irħieb, ħaslu sabu ruħhom fuq ġifen wieħed, sejrin minn art għall-oħra. Wieħed minnhom kien Patri Benedittin, ieħor Patri Dumnikan, u ieħor Ajk Franġiskan. Dawn ftiehmu li jitolbu lil Kaptan tal-ġifen li ma jieklux fis-sala l-kbira man-nies l-oħra, imma joqogħdu għalihom weħedhom, x'imkien. Qalilhom "iwa" l-Kaptan u wissa lil kamrier iħejjilhom mejda f'naħa mwarrba. Sar il-ħin, u marru jieklu. Qabel ma qagħdu bil-qegħda, il-Benedittin talab lid-Dumnikan li jbierek il-mejda hu. Dan radd is-salib u qal il-kliem ta' dari: *Benedic, nos Deus, et haec tua dona.* Imbagħad dar, u qal lil Benedittin: "Issa bierek il-mejda int ukoll". Dan radd is-salib u qal: *Benedictus, benedicta benedicat*, jiġifieri: *L-Imbierek* (Alla) *ibierek l-imbierka* (il-mejda). Wara dan, iż-żewġ Patrijiet daru fuq l-Ajk Franġiskan, u qalulu: "Issa jixraq li int ukoll tbierek il-mejda!" Dak ma kienx jaf bil-Latin, u ħaseb li meta l-Patri Benedittin qal "Benedictus" kien qiegħed isemmi l-qaddis tal-Ordni tiegħu, għal hekk ried jagħmel bħalu. Radd is-salib u qal: *Franciscus, francisca, franciscat.*

4. *Nofsu moqli u nofsu mixwi.*

Fi knisja ta' wieħed mill-irħula ż-żgħar li hemm l-Italja, kien hemm Kappillan waħdu, li kellu jagħmel kollox hu: iqaddes, iqarar, jippried-

ka iżur lil morda, jgħallem id-Duttrina lit-tfal, u dan. Meta tasal il-festa tal-qaddis ta dik il-knisja, kien jistieden qassis ieħor minn raħal qrib, biex waqt li hu jqaddes, dak l-ieħor joqgħod fil-kor, ikanta mat-tfal, *Missa de Angelis*, li kien ħa ħsieb għallimhielhom minn qabel. Mela darba waslet il-festa, u l-kappillan stieden il-qassis, bħal ma dari. Qabel ma ħareġ iqaddes, il-kappillan, lil koka qalilha toqtol is-serduk is-smin li kellhom, għalih u għall-qassis il-barrani, imma nesa jgħidilha kif riedha ssajru. Il-koka qatlet is-serduk u nittfitu, u x'ħin ġiet biex issajru, ftakret li l-Kappillan ma kienx qalilha kif riedu misjur. Fid-dar tal-Kappilan kien hemm tieqa li tagħti għal ħada l-artal tal-knisja, u l-koka marret hemm, bis-serduk mejjet, imdendel f'idha minn siequ, tferfru quddiem it-tieqa u tagħmillu s-sinjal jgħidilha kif riedha ssajru. Hu kien qiegħed ikanta l-*Prefazju*, u kif wasal fl-aħħar, kanta dawn il-kelmiet: . . . .*nofsu moqli u nofsu mixwi, per Christum Dominum Nostrum* !

U l-qassis l-ieħor u t-tfal, wieġbu minn ġewwa l-kor: *Sanctus, Sanctus, Sanctus*.

5. *Erbat Irħieb f'Lukanda.*

Darba waħda ħabat li ltaqgħu erbat Irħieb f'lukanda; wieħed Benedittin, wieħed Dumnikan, wieħed Agostinjan, u wieħed Kapuċċin. Kienet il-Ġimgħa dik inhar, għal hekk marru għand sid il-lukanda u qalulu: "Aħna l-lum ma nistgħux nieklu laħam, għal hekk nitolbuk issajrilna l-ħut, u tqegħdna nieklu għalina weħedna f'xi kamra mwarrba, għax fis-sala jkun hemm ħafna minn dawk in-nies li ma jemmnu b'xej u meta jarawna nieklu l-ħut, għax il-Ġimgħa, jidħku bina". "I s b a ħ din !" weġibhom is-sid. "Ħallu f'idejja !" U mar, u wissa lil kok isajjrilhom denċi, sabiħa, biz-zalza tat-tadam, u qal lil kamrier iħejjilhom mejda f'kamra żgħira, qrib il-kċina. F'nofs inhar daħlu jieklu l-Irħieb, u sabu dik il-ħuta, kbira u sabiħa, mis-jura, sħiħa, ġewwa dixx, biz-zalza tat-tadam ma' dwarha. Raddu s-salib u sa jibdew jieklu. Id-Dumnikan, qata' ras il-ħuta qegħdha fil-platt tiegħu, u qal: *In capite sapientia*, u ressaq id-dixx quddiem l-Agostinjan. Dan qata' n-nofs tal-ħuta, qegħdu fil-platt tiegħu, u qal: *In medio virtus*, u ressaq id-dixx quddiem il-Benedittin. Dan ħa l-biċċa li kien baqa', tan-naħa tad-denb, u qal: *In fine corona*, u ressaq id-dixx biz-zalza quddiem il-Kapuċċin. D a n ħares lejn sħabu, imbagħad ħares lejn id-dixx biz-zalza, għaddas il-leħja fiha, raxx lil Patrijiet l-oħra, u qal: *Asperges me hyssopo et mundabor* !

Dawk telqu jiġru 'l barra, u marru jnaddfu ċ-ċoqqa, u hu qafel bieb il-kamra, xeħet it-tliett biċċiet taddenċi fil-platt tiegħu, u qagħad jiekol bil-kwiet.

6. *San Pietru u san Pawl.*

Fl-Italja hemm raxxa minn dawn ir-rħula żgħar li jkun fihom knisja żgħira b'qassis wieħed bħala Kappillan tagħha.

Dal-qassis, meta tasal il-festa tal-knisja, ma jkunx jista' jagħmel kollox waħdu; jagħmel l-għasar, jippriedka t-tridu, jqarar u jqarben, u hekk. Għal hekk jistieden xi qassis ieħor jew xi Patri jiġi jgħinu, ħalli jlaħħaq, u n-nies tar-raħal ma jgemgmux. Mela, darba waħda, għal fes-

tal-qaddis, wieħed Kappillan minn dawna stieden qassis biex jgħinu, imma l-qassis meta ġie, u l-Kappillan talbu joħroġ fil-knisja jqarar, qallu li ma kienx jaf, għax billi kien ilu ħafna ma jqarar nies, ma kienx jaf kemm irid jagħtihom tewba ta' dan jew dak id-dnub. "Għal daqs hekk ma għandekx għax taqta' qalbek! wieġbu l-Kappillan. "Hawn, f'dan ir-raħal, in-nies kollha, mill-kbar sażżgħar, dnub wieħed ikollhom: jidgħu b'san Pietru u san Pawl. Malli ssaqsihom xi dnubiet g ħ a n d h o m u jgħidulek li dgħaw b'san Pietru u san Pawl, agħtihom tewba ħames Missierniet, ħames Sliemiet, u ħames Gloriet, u xej aktar. Tajjeb hekk?"

"La darba hekk, kif għedtli int, ma għandix f'iex nitfixkel," wieġbu dak il-qassis. U ħareġ il-knisja, sab siġġu tad-dirgħajn u xteħet fuqu u n-nies bdew ġejjin iqerru. Ġie jqerr wieħed u bħal ma kien qallu l-Kappillan, qallu li kien dagħa b'san Pietru u san Pawl. Tah tewba ħames Misserniet, Slimiet u Glorjiet, kif kienet il-ftehima. Ġie ieħor, hekk ukoll, ġie ieħor, u ieħor, u ieħor, kollha xorta waħda: kollha jgħidulu li dgħaw b'san Pietru u san Pawl. Imma wara li kien qarar xi tużżana, nqala' l-għakkux. Ġie wieħed, u meta l-qassis saqsieh xi dnubiet kien għamel, qallu li kien dagħa b'san Pietru biss. "Allura b'san Pawl ma dgħajtx?" saqsieh il-qassis. "Le", wieġeb dak. Il-qassis għal hekk tħawwad, għax ma kienx jista' jagħtih tewba nofs ħames Misserniet u Sliemiet u Glorjiet. Imma mbagħad ħasibha. Qallu; "Ibni, ara x'għandek tagħmel: oħroġ naqra hawn barra sa fuq iz-zuntier, idgħi waħda b'san Pawl, u arġa' ejja!"

FRA RIZZERIO TIOZZO
O.F.M.

BI HSIEBEK TAGHMEL PRESEPJU?

Għal ħabta tal-Milied, bosta nies (tfal, u dażżmien kbar ukoll), iħobbu jagħmlu Presepju. Presepju, bit-Taljan, tfisser *maxtura* (1), jiġifieri ħawt tal-għewwied, jew tal-ħaġar, fejn iqegħdu l-għalf tal-bhejjem; imma bil-Malti, Presepju, drajnieha li tfisser ir-raħal ta' Betlehem, bil-għar, fil-blat, li ġewwa fih twieled il-Bambin.

Iżda fid-dinja hawn ħaġa: li fost in-nies hemm min iħobb il-*veru* u hemm min iħobb is-*sabiħ*. Għal hekk, fost in-nies li jagħmlu l-Presepju, hemm ftit li jixtiequ jagħmluh fuq il-veru, u hemm ħafna li ma jħabblux rashom fuq il-veru jew m'hux veru; l-aqwa li l-Presepju li jagħmlu, ikun *sabiħ*! (2). Mela, hawnekk sa ngħidu erba' kelmiet filqosor fuq kif wieħed għandu jagħmel presepju FUQ IL-VERU, bla ma joqgħod iqis is-sabiħ. U nistħajjluna, għal hekk, li int li qiegħed taqra, trid tagħmel Presepju fuq il-veru, bħal ma qegħdin ngħidu hawn.

L-ewwel ħaġa li għandek taf hi li Betlehem, qegħda fuq żewġ għoqbiet, għoqba ftit ogħla mill-oħra. Imma l-belt, jew raħal ta' żmien Kristu, kien mibni fuq l-għoqba l-għolja biss u l-għar fejn twieled Ġesù kien fil-bidu tan-niżla tal-għoqba l-baxxa, jiġifieri, ma kienx ġewwa Betlehem, imma barra, ftit bgħid minnu. Dawn iż-żewġ għoqbiet, kienu (u għadhom) imdawra bil-wid-